

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

КИРИЛЮК АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 338.22.012.434:339.137.2(477)(045.5)

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В
СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ
СПОЖИВЧОМУ РИНКУ

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2024

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.
Робота виконана в Харківському національному економічному університеті
ім. С. Кузнеця, м. Харків.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Попов Олександр Євгенійович,
Харківська державна академія фізичної
культури Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри менеджменту фізичної
культури

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Штулер Ірина Юрївна,
ВНЗ «Національна академія управління»
Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри фінансів, обліку та
фундаментальних економічних дисциплін

кандидат економічних наук, доцент

Міняйло Олександр Іванович

кандидат економічних наук, доцент
Болгов Владислав Євгенович,
ВНЗ «Державний торговельно-економічний
університет / Київський національний
торговельно-економічний університет»
Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри економічної теорії та
конкурентної політики

Захист відбудеться „03” жовтня 2024 р. о 14 годині в залі засідань спеціалізованої вченої ради Д 64.055.01 у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А.

Автореферат розісланий «03» вересня 2024 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

Тетяна БЛИЗНЮК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Економічний розвиток країни залежить від багатьох факторів і важливе місце серед них займає конкурентне середовище. Вплив конкуренції сприяє забезпеченню товарних ринків всім необхідним відповідно до наявного попиту, поліпшенню якості товарів та послуг, що враховує потреби споживачів, та постійному вдосконаленню технологій для успішної конкуренції на міжнародних ринках. Умови воєнного стану в Україні та відбудова економіки у післявоєнний період загострюють важливість врахування конкурентної ситуації на ринках. Саме за таких умов великі товаровиробники отримують конкурентні переваги, і, як наслідок, виникає проблема зловживань домінуючим положенням на ринку. Тому державна антимонопольна політика та антимонопольне регулювання мають вирішувати проблему недопущення зловживання ринковою владою на товарному ринку в такий час.

Питаннями формування державної антимонопольної політики на національних споживчих ринках та механізмів її реалізації присвячено численні праці вітчизняних дослідників, таких як Базилевич В., Безух О., Болгов В., Воротін В., Жаліло Я., Іванов В., Іванов Ю., Ігнатюк А., Міняйло О., Зінченко Ю., Кизим М., Корчак Н., Лагутін В., Ляшенко В., Пахомов С., Уманців Ю., Филюк Г. Штулер І. та інші. Серед зарубіжних авторів проблемами антимонопольного та конкурентного регулювання займаються такі вчені як Вайт Д., Грехем К., Крейн Д., Ленд Р., Мелвені А., Смітт Ф., Фокс Є., та інші. Але, незважаючи на значну кількість наукових досліджень та високий ступінь наукових здобутків, аспект оцінки рівня концентрації і монополізації ринків висвітлено ще не в повній мірі. Також потребує більш поглибленого вивчення проблема формування державної антимонопольної політики на окремих споживчих ринках.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота підготовлена відповідно до плану наукових досліджень Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця у рамках теми Міністерства освіти і науки України: «Консолідація обліково-аналітичної інформації в організації управління безпекою інноваційного розвитку великомасштабних економіко-виробничих систем: теорія та методологія», яка відповідає пріоритетам розвитку національної економіки (номер державної реєстрації 0115U002375), де автором особисто запропоновано методичний підхід до оцінки конкурентних позицій підприємств на національному споживчому ринку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо формування та розвитку державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку.

Досягнення мети роботи зумовило необхідність постановки та вирішення таких основних завдань:

визначити сутність державної антимонопольної політики як складової економічної політики в державному регулюванні економіки;

обґрунтувати методичний підхід до визначення зведеного показника концентрації і монополізації для споживчих ринків;

удосконалити механізм формування та розвитку державної антимонопольної політики;

удосконалити методичний підхід до оцінювання ефективності і результативності реалізації державної антимонопольної політики;

обґрунтувати комплекс інструментів державної антимонопольної політики відповідно до ринкової ситуації на кожному окремому ринку.

Об'єктом дослідження є процес формування та розвитку державної антимонопольної політики в сфері регулювання конкуренції на споживчому ринку України.

Предметом дослідження є теоретико-методичне забезпечення формування та розвитку державної антимонопольної політики в сфері регулювання конкуренції на споживчому ринку України.

Методи дослідження. Для вирішення визначених у дисертаційній роботі завдань було застосовано такі загальнонаукові та спеціальні методи: *теоретичного узагальнення* – для дослідження теоретичних аспектів формування та розвитку державної антимонопольної політики; *аналізу і синтезу* – для визначення основних складових державної антимонопольної політики, для обґрунтування механізму формування та розвитку державної антимонопольної політики; *класифікації* – для узагальнення теорій антимонопольного регулювання; *логічного та історичного аналізу* – для визначення зв'язку між виникненням і розвитком державної антимонопольної політики та формуванням її сучасного стану; *контент-аналізу* – для дослідження методичних підходів до оцінки рівня концентрації і монополізації ринків, визначення складових оцінки ефективності та результативності державної антимонопольної політики; *емпіричного аналізу* – для оцінки показників ефективності та результативності складових функціонування державної антимонопольної політики; *порівняльного аналізу* – для визначення граничних меж показників концентрації та монополізації, визначення концентрації та монополізації споживчого ринку та визначення складових оцінки ефективності та результативності державної антимонопольної політики. Також було використано наступні спеціальні методи: *статистичного дослідження, формалізації та системного аналізу* – для визначення показників концентрації та монополізації ринку; *графічний метод* – для наочного зображення статистичного матеріалу і схематичного представлення теоретичних і практичних положень; *кластерний аналіз* – для аналізу показників функціонування галузей економіки України; *метод адитивної згортки* – для розрахунку зведеного показника концентрації та монополізації, визначення інтегральних показників за складовими та загального інтегрального показника ефективності та результативності державної антимонопольної політики; *коефіцієнтний аналіз* – для проведення оцінки концентрації та монополізації споживчого ринку.

Інформаційну базу дослідження становили чинні законодавчі акти та нормативно-правові документи центральних і місцевих органів влади, офіційна статистична інформація Державної служби статистики України та Антимонопольного комітету України, наукові роботи та розробки провідних вчених і фахівців-практиків із питань антимонопольної та конкурентної політики, результати власних наукових та аналітичних досліджень, офіційні публікації міжнародних організацій, інтернет ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні автором теоретично-методичних положень та науково-практичних рекомендацій щодо формування та розвитку державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку, які базуються на диференціації інструментів державної антимонопольної політики відповідно до ринкової ситуації, що складається на кожному окремому ринку. Дослідження спрямоване на вирішення актуальних наукових проблем у сфері державного регулювання конкуренції на національному споживчому ринку в рамках розвитку національної економіки України.

Найбільш значні наукові результати, що виносяться на захист:

удосконалено:

теоретичне обґрунтування сутності державної антимонопольної політики як ключової складової економічної політики в державному регулюванні економіки, що, на відміну від існуючих, обґрунтовує використання комплексу інструментів державної антимонопольної політики в синергії з іншими складовими економічної політики держави;

методичний підхід до визначення зведеного показнику концентрації і монополізації для споживчого ринку, що базується на комплексному використанні ряду методичних підходів до оцінки концентрації і монополізації, та на відміну від існуючих, немає протиріч інтерпретації результатів оцінки концентрації і монополізації та обмежень градації меж обраних показників концентрації і монополізації;

механізм формування та розвитку державної антимонопольної політики, що, на відміну від існуючих, враховує інституціональні особливості формування та розвитку ринків, а саме ролі та функції, які відіграють усі учасники ринку, та враховує взаємозв'язки та взаємозалежність між учасниками ринку, зокрема, органами державного регулювання та саморегулювання;

методичний підхід до оцінювання ефективності та результативності реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку, що, на відміну від існуючих, базується на врахуванні взаємозв'язку складових ефективності та результативності (соціально-економічного розвитку, функціональної результативності та функціонально-оперативної складової) державної антимонопольної політики і дозволяє комплексно оцінити вплив державного антимонопольного регулювання економіки країни чи окремого ринку;

дістало подальшого розвитку:

обґрунтування комплексу інструментів державної антимонопольної політики для кожного окремого ринку, що, на відміну від існуючих, враховує комплексні характеристики ринку за рівнем концентрації ринку, диференціації товарів та послуг на ринку і наявних та доступних каналів збуту на ринку;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та методичні положення дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних методик та практичних заходів щодо формування та розвитку державної антимонопольної політики на споживчому ринку України.

Найбільш суттєву практичну цінність мають такі науково-практичні розробки та рекомендації: запропонований методичний підхід до визначення концентрації і монополізації споживчих ринків; обґрунтований механізм формування та розвитку

державної антимонопольної політики; запропоноване обґрунтування диференціації вибору інструментів державної антимонопольної політики на кожному окремому ринку.

Результати, отримані в дисертаційній роботі, впроваджені в практичну діяльність: методика оцінки рівня концентрації і монополізації ринку будівельних послуг та залучення органів саморегулювання до процесу антимонопольного регулювання та розвитку конкуренції у галузі використовується в діяльності «Епіцентр К» (довідка №147/1 від 15.12.2023); рекомендації щодо поліпшення ринкової ситуації підприємства та збільшення частки ринку за рахунок встановлення інструментів впливу на інших суб'єктів господарювання впроваджені в діяльність ТОВ «ФАВОРИТО» (довідка №28 від 14.12.2023); методичний підхід до розрахунку зведеного інтегрального коефіцієнту концентрації впроваджено у навчальний процес Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (довідка №23/86-20-69 від 13.12.2023).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій на основі вивчення, аналізу та узагальнення теоретичного і практичного матеріалу викладено авторський підхід щодо формування та розвитку державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку. Усі результати, викладені в дисертаційній роботі, отримані здобувачем самостійно і знайшли відображення в опублікованих працях автора. Особистий внесок у роботах, опублікованих у співавторстві, подано у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях, зокрема: «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (м. Харків, 18-19 листопада, 2015 рік), «Global science: prospects and innovations» (м. Ліверпуль, 1-3 березня, 2024 рік), «Perspectives of contemporary science: theory and practice» (м. Львів, 4-6 березня, 2024 рік), «Modern research in science and education» (м. Чикаго, 29-31 травня, 2024 рік).

Публікації результатів дослідження. Найсуттєвіші теоретичні та практичні результати дослідження відображено у 13 наукових працях, з яких 9 статей – у наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав, з яких 1 стаття у міжнародному виданні, яке включено до міжнародної науково-метричної інформаційної бази; 4 публікації за матеріалами наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій 3,35 друк. арк., з яких 2,6 друк. арк. належать особисто автору.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Роботу викладено на 241 сторінках машинописного тексту (10 ум.-друк. арк.), вона містить 16 таблиць, з них 10 представлено на 17 повних сторінках, 19 рисунків, з них 5 рисунків займають 5 повних сторінок, список використаних джерел із 198 найменувань подано на 20 сторінках, 6 додатків займають 29 сторінок. Обсяг основного тексту дисертації становить 157 сторінок (6,5 ум.-друк. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми та розкрито її зв'язок з науковими концепціями, сформульовано мету та основні завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості щодо їх апробації.

У першому розділі – **«Теоретичні основи формування та реалізації державної антимонопольної політики»** – розкрито сутність державного регулювання в цілому та антимонопольного регулювання зокрема; досліджено місце державної антимонопольної політики в державному регулюванні економіки та визначено її взаємозв'язок з іншими складовими економічної політики держави.

Визначено, що економічна політика є унікальною в кожній країні та залежить від соціально-культурних, економічних, політичних, історичних та інших особливостей цієї держави. Взаємозв'язок складових економічної політики держави у різних країнах також неповторний. Антимонопольна політика України, як складова економічної політики держави представлена на рис. 1.

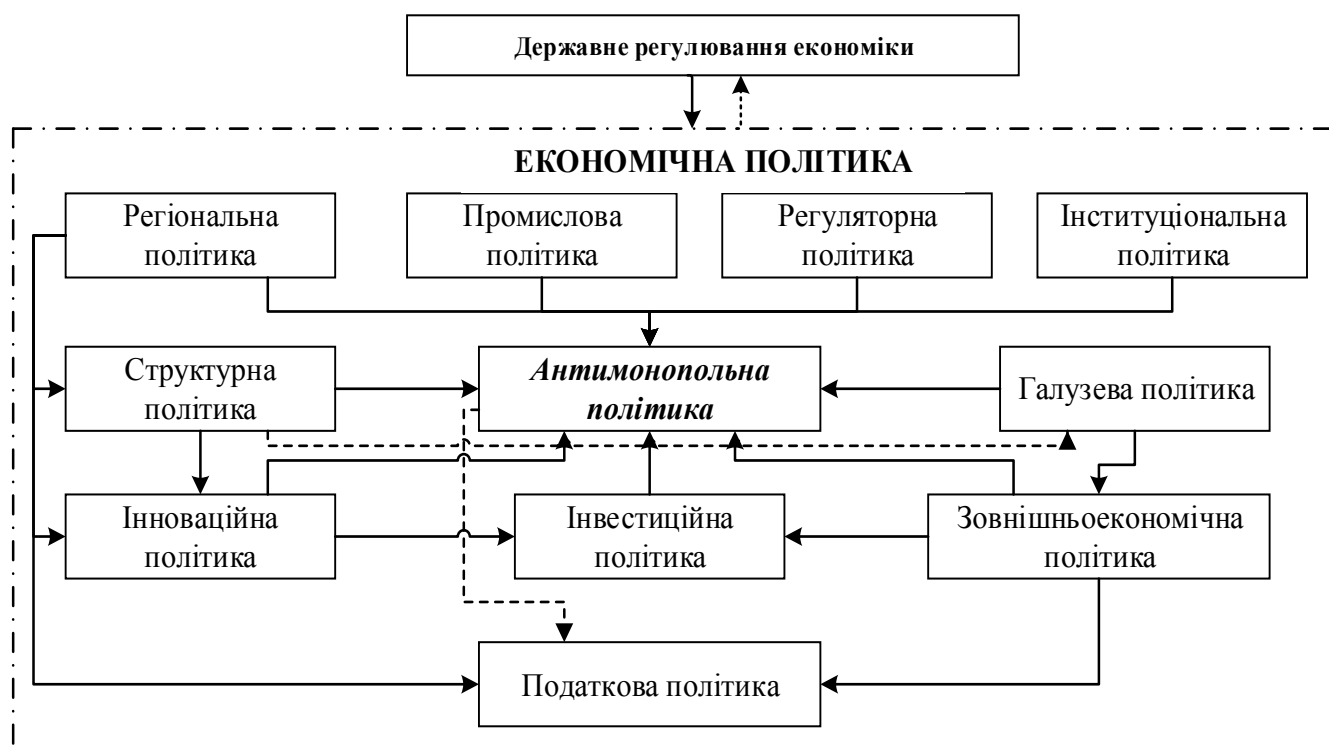

Рис. 1. Антимонопольна політика України як складова економічної політики

Представлений взаємозв'язок складових економічної політики держави позитивно впливає на розвиток кожної складової, але може мати і негативний вплив. Державне регулювання економіки повинно формувати оптимальне співвідношення функціонування всіх складових економічної політики держави.

Економічна політика визначає напрям державного регулювання економіки в залежності від інституціональних умов функціонування складових економічної політики держави. Кожна складова виконує свою функцію або забезпечує здатність виконання відповідної функції. А ключовою складовою економічної політики держави є державна антимонопольна політика, що представлено в табл. 1.

Взаємозв'язок державної антимонопольної політики з іншими складовими економічної політики держави

Економічна політика держави		Сутність взаємозв'язку з державною антимонопольною політикою
складова	функція складової	
Регіональна політика	управління економічним, соціальним, екологічним і політичним розвитком країни на регіональному рівні	визначення антимонопольної політики з урахуванням регіональних потреб розвитку конкурентних відносин та монополізації
Промислова політика	розвиток промисловості в цілому та окремих (пріоритетних) її галузей, інституційні перетворення, такі як приватизація, реформа монополій, підтримка розвитку малого та середнього бізнесу і т. д.	підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу, контроль за монополізацією
Регуляторна політика	вдосконалення правового регулювання господарських відносин між державою та суб'єктами господарювання	правове регулювання господарських відносин, у тому числі і антимонопольного регулювання, недопущення прийняття неефективних регуляторних актів, розвиток господарської діяльності
Інституціональна політика	формування нових або трансформацію існуючих інститутів які впливають на розвиток економічної системи суспільства	створення сприятливих умов функціонування суб'єктів господарювання, інститутів контролю та розвитку конкурентних відносин
Структурна політика	формування необхідних загальнодержавних, внутрішньогалузевих, міжгалузевих та регіональних пропорцій	розвиток тих структурних елементів національної економіки, які забезпечують формування, розвиток й підтримку конкурентних відносин
Галузева політика	удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення	стимулювання чи стримування розвитку відповідних галузей економіки, що впливають на розвиток конкурентного середовища чи монополізації ринків
Інноваційна політика	формування принципів та взаємо-підтримуючих економічних, правових, організаційних і соціальних методів планування, стимулювання, регулювання та контролю процесів інноваційної діяльності в науково-технічній та виробничій сферах	стимулювання інноваційної діяльності у стратегічно важливих галузях економіки для забезпечення розвитку конкурентного середовища
Інвестиційна політика	визначення основних напрямів джерел та обсягів використання капітальних вкладень в економіку, різні її сфери та галузі	направлення інвестицій у стратегічно важливі галузі економіки, для забезпечення розвитку конкурентного середовища та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників
Зовнішньоекономічна політика	регулювання економічних відносин з іншими країнами	стимулювання експорту/імпорту певних товарів та послуг, встановлення митних тарифів/зборів відповідно до цілей економічної політики
Податкова політика	організація та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального її розвитку	встановлення податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, податкові пільги об'єктів впливу антимонопольного регулювання

Антимонопольне регулювання ринку відбувається шляхом реалізації цілого комплексу інструментів державної антимонопольної політики (рис. 2).

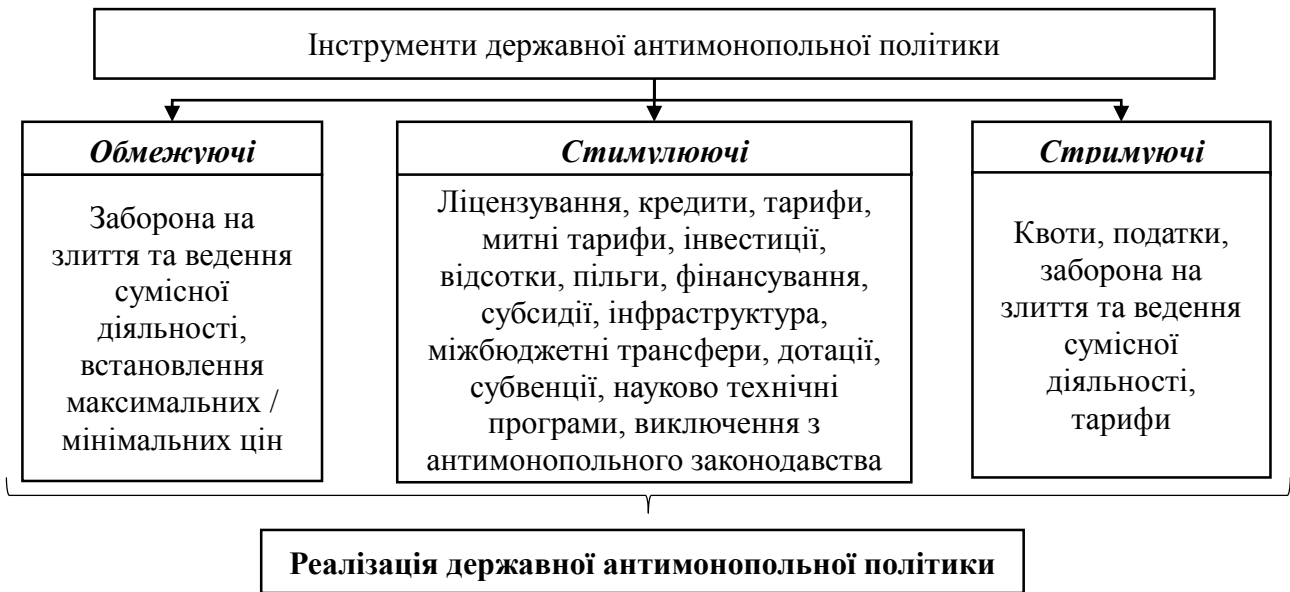

Рис. 2. Інструменти реалізації державної антимонопольної політики

Визначено, що інструменти державної антимонопольної політики майже повністю співпадають з інструментами економічної політики держави.

Доведено, що державна антимонопольна політика посідає ключове місце в державному регулюванні економіки, оскільки вона тісно пов'язана з іншими складовими економічної політики держави та направлена на формування конкурентного середовища, що забезпечує функціонування економіки держави в цілому. Реалізація державної антимонопольної політики відбувається за допомогою комплексу обмежувачих, стримуючих і стимулюючих інструментів.

У другому розділі – **«Методичний підхід до аналізу конкурентного середовища на національному споживчому ринку України в контексті антимонопольного регулювання»** – проаналізовано показники функціонування галузей України щодо оцінки концентрації та монополізації (далі КіМ); обґрунтовано методичний підхід до визначення зведеного показника концентрації та монополізації (далі ЗПКМ) для споживчих ринків на прикладі споживчого ринку чаю України.

На основі результатів аналізу показників функціонування галузей економіки України за 2017-2021 роки щодо оцінки КіМ визначено, що всі галузі України в зазначений період розділилися на кластери, які характеризуються різним ступенем КіМ (від висококонцентрованих ринків зі значною ринковою владою, до ринків з конкурентною структурою, де значну частку мають антиконкурентні узгоджені дії провідних підприємств). Окремий кластер сформований з підприємств галузі оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів. Саме до цього кластеру належить споживчий ринок чаю України.

Запропоновано методичний підхід до визначення ЗПКМ для споживчого ринку, який дозволяє уникнути неоднорідності інтерпретації ринкової ситуації (рис. 3).

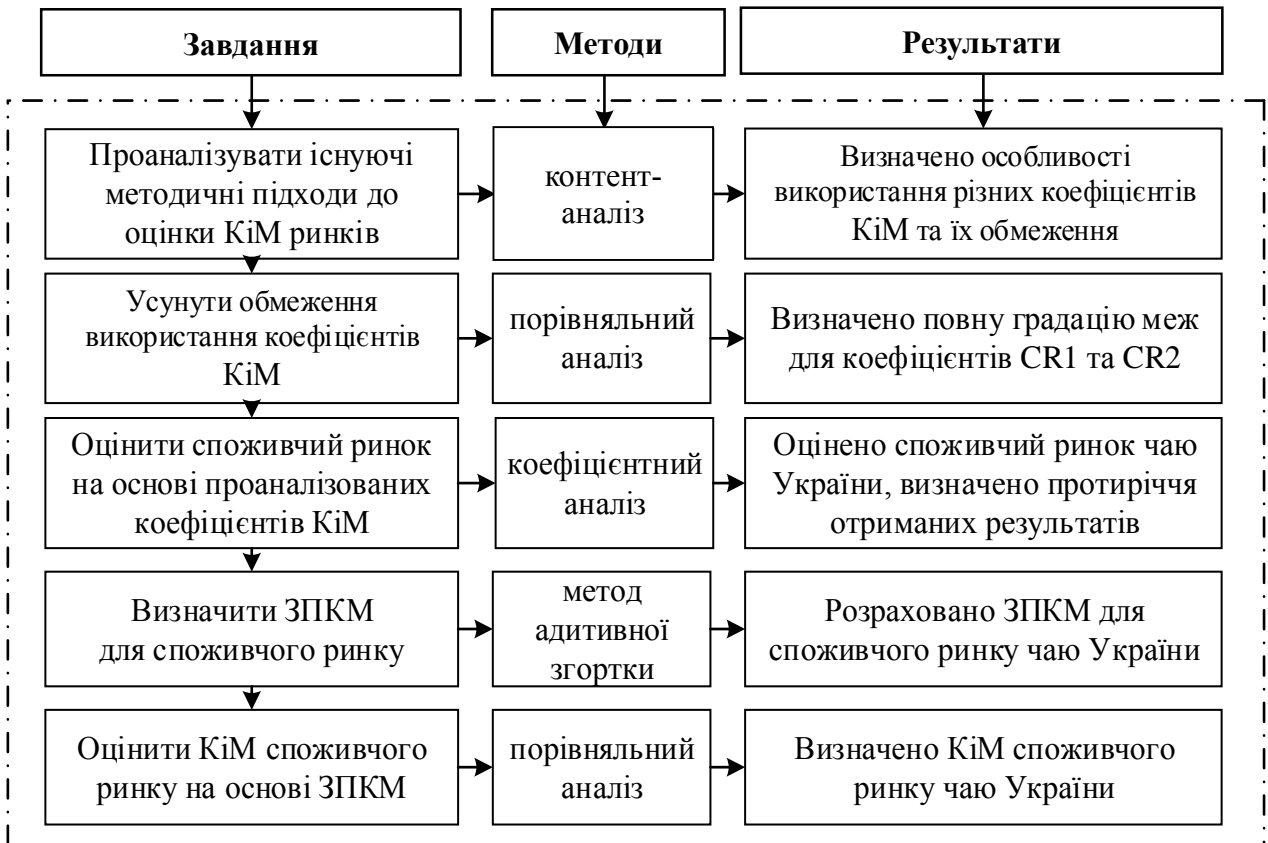

Рис. 3. Методичний підхід до визначення ЗПКМ для споживчого ринку (на прикладі ринку чаю України)

На основі результатів аналізу світового досвіду оцінки КіМ ринків визначено, що найчастіше використовуються наступні коефіцієнти: концентрації (CR), відносний коефіцієнт концентрації (K), індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ), коефіцієнт Лінда (L), коефіцієнт варіації (V), коефіцієнт Джині (G), коефіцієнт ентропії (E), коефіцієнт Розенблюта (Холла-Тайдмана) (НТ).

Також визначено наявність різної інтерпретації однакових методичних підходів до оцінки КіМ, що призвело до виникнення прогалів в визначенні граничних меж показників КіМ ринку. Тому запропоновано уточнення граничних показників меж ринку на основі аналізу особливостей існуючих методичних підходів оцінки КіМ (табл. 2).

Таблиця 2

Граничні межі показників КіМ ринку (фрагмент)

Показник	Стан ринку		
	монопольне становище / висока концентрація	помірна концентрація	низька концентрація
CR1	>35	10<CR1<35*	<10*
CR2	>50	25<CR2<50*	<25*
CR3	>70	45<CR3<70	<45
CR4	>80	45<CR4<80	<45
CR8	>85	70<CR8<85	<75
ННІ	1800<ННІ<10 000	1000<ННІ<1800	ННІ<1000
G	0	неможливо визначити	1

*Запропоновано автором

Результати оцінки КіМ споживчого ринку чаю України за 2017-2021 роки дозволили визначити особливості використання найбільш вживаних показників КіМ та протиріччя отриманих результатів оцінки КіМ за цими показниками (табл. 3).

Таблиця 3

**Результати оцінки КіМ споживчого ринку чаю України за 2017-2021 рр.*
(фрагмент)**

Показник	Роки					Стан ринку**
	2017	2018	2019	2020	2021	
CR1	15,60	18,00	17,60	17,30	17,00	помірно концентрований
CR2	28,10	29,50	30,85	31,05	31,00	
CR3	46,10	39,50	40,50	43,75	44,25	
CR4	45,30	48,00	50,45	50,35	50,60	високо-концентрована олігополія
CR8	64,90	65,40	69,05	70,75	69,70	низько концентрований
ННІ	685,60	729,47	811,34	838,67	818,09	низько концентрований
G	0,703	0,708	0,700	0,698	0,700	нерівномірність розподілу ринкових часток між учасниками ринку, певна концентрація підприємств

* Дані за 2022-2023 роки недоступні через відсутність статистичної інформації щодо стану ринку чаю України

** Визначені протиріччя результатів оцінки КіМ

Визначено переваги та обмеження використання кожного з проаналізованих показників КіМ. Виявлено подібність методичних підходів до оцінки КіМ, які базуються на аналізі часток ринку підприємств, що займають лідируючі позиції на споживчому ринку. Встановлено неоднозначність оцінки КіМ на ринку при використанні різних показників оцінки КіМ (наприклад, результати оцінки на основі показника CR4 та показника ННІ в табл. 3).

Для усунення визначених протиріччя неоднозначності оцінки КіМ на споживчому ринку при використанні різних коефіцієнтів оцінки КіМ запропоновано визначати ЗПКМ за формулою:

$$\text{ЗПКМ} = \sum \text{індекси обраних показників КіМ} / \text{кількість обраних показників КіМ.}$$

Індекси обраних показників КіМ визначаються за формулою:

$$I_x = \frac{(X_x - X_0)}{\left(\frac{X_n - X_0}{n}\right)} * \frac{(I_n - I_0)}{m} + I_0,$$

де I_x – індекс обраного показника КіМ;

X_x – конкретне значення показника, що знаходиться в діапазоні граничних меж;

X_0 – початкове значення діапазону граничних меж показника;

X_n – кінцеве значення діапазону граничних меж показника;

Y_x – крок ранжування початкового значення показника;

- Y_i – крок ранжування зведеного початкового значення показника;
 I_0 – початкове значення індексу зведеного показника;
 I_n – кінцеве значення індексу зведеного показника;
 n – кількість кроків стандартизації обраного показника;
 m – кількість кроків стандартизації зведеного показника.

Для оцінки споживчого ринку чаю України за 2017-2021 роки запропоновано наступну модифікацію формули ЗПКМ для визначення КіМ цього ринку:

$$\text{ЗПКМ}_4 = \sum (I_{CR1} + I_{CR2} + I_{CR3} + I_{CR4} + I_{CR5} + I_{HHI} + I_G) / 7$$

На основі результатів розрахунку ЗПКМ споживчого ринку чаю України за 2017-2021 рр. визначено, що цей ринок є помірно концентрований, оскільки результати аналізу значень обраних показників КіМ щодо граничних меж свідчить про помірну концентрацію (табл. 4).

Таблиця 4

ЗПКМ споживчого ринку чаю України за 2017-2021 рр.

Роки	2017	2018	2019	2020	2021
ЗПКМ	0,525536	0,534283	0,551837	0,559835	0,557911

Запропонований методичний підхід до визначення ЗПКМ для споживчого ринку дозволяє оцінити стан ринку, а отримані результати оцінки КіМ споживчого ринку дають змогу запропонувати конкретний комплекс обмежуючих, стримуючих і стимулюючих інструментів державної антимонопольної політики для корегування ринкової ситуації в залежності від економічної політики держави.

У третьому розділі – **«Методичне забезпечення удосконалення організаційно-економічного механізму формування та розвитку державної антимонопольної політики»** – удосконалено механізм формування та розвитку державної антимонопольної політики; запропоновано методичний підхід до оцінювання ефективності і результативності (далі ЕіР) реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку; запропоновано обґрунтування комплексу інструментів державної антимонопольної політики відповідно до ринкової ситуації.

Державна антимонопольна політика є ключовою складовою економічної політики держави, яка має бути спрямована на досягнення сталого економічного розвитку. Сталий економічний розвиток, в свою чергу, має базуватися на врахуванні інтересів суспільства разом з інтересами усіх учасників ринку, що завжди призводить до виникнення конфлікту інтересів. Оскільки інтереси суспільства завжди спрямовані на формування кращих умов для більшості учасників ринку, а інтереси учасників ринку носять постійний персоналізований характер.

Запропоновано механізм формування та розвитку державної антимонопольної політики, в якому узгоджуються інтереси учасників ринку з інтересами суспільства і враховуються інституційні особливості формування та розвитку ринків, що наведено на рис. 4.

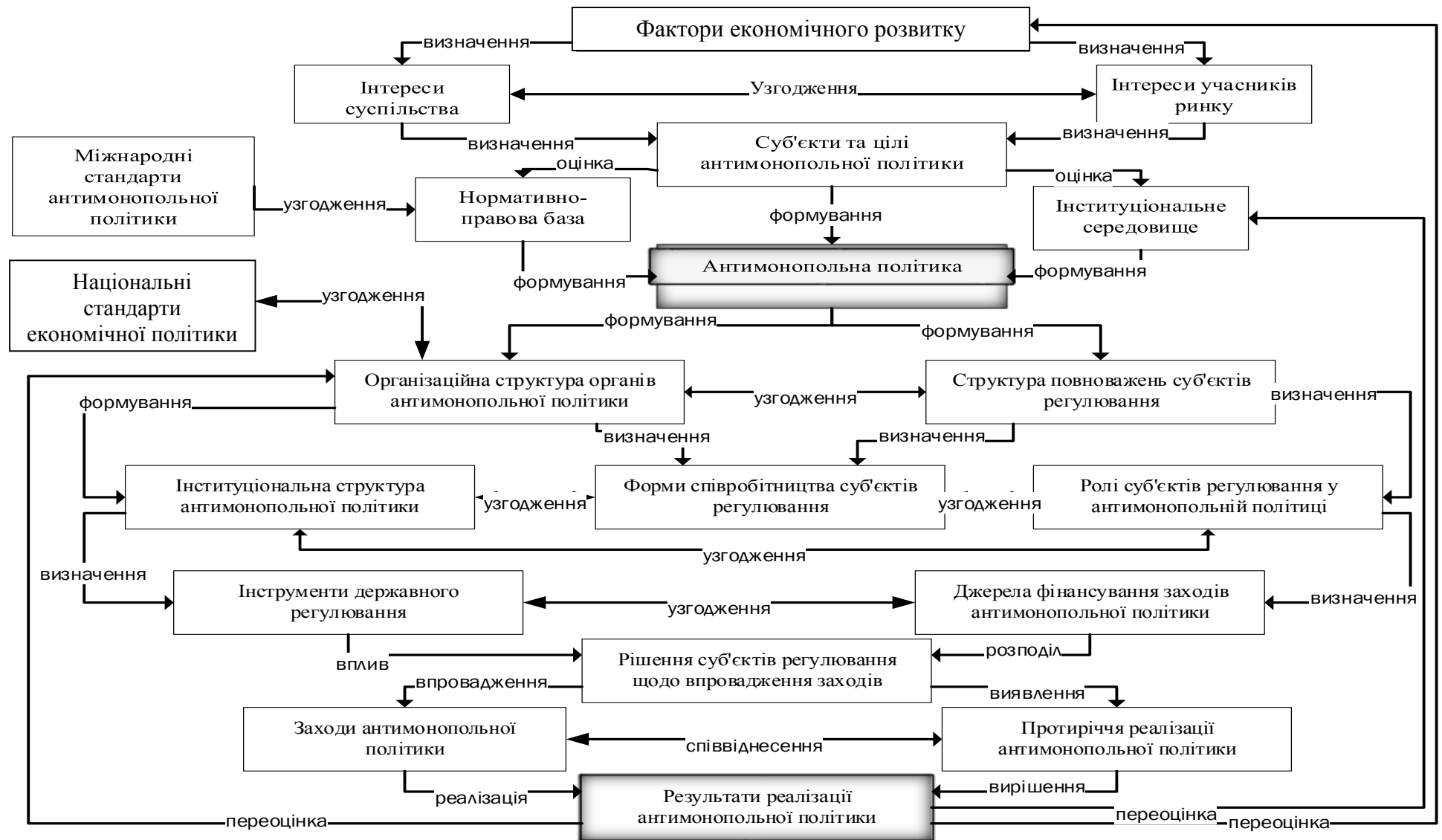

Рис. 4. Механізм формування та розвитку державної антимонопольної політики

Встановлено, що зацікавленими суб'єктами державної антимонопольної політики є держава, що представляє інтереси суспільства, і окремі учасники ринку, які мають власні інтереси. При цьому, державні органи влади обмежені нормативно-правовою базою та встановленими нормами та правилами державного регулювання, що підпорядковуються міжнародним стандартам регулювання, і національними стандартами регулювання. А учасники ринку, які також підпорядковуються нормативно-правовим актам регулювання, мають можливість інституційного впливу, що дозволяє більш чітко реагувати на потреби ринку, та створює переваги над державним регулюванням.

Визначено, що для оцінювання результатів реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку недостатньо визначати лише ефективність, оскільки вона не враховує аспект державної антимонопольної політики, направлений на вирішення поточних питань її функціонування через складність чіткого визначення цілей, направлених на загальний економічний розвиток. Тому для оцінювання результатів реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку запропоновано методичний підхід до оцінювання ЕіР державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку (рис. 5).

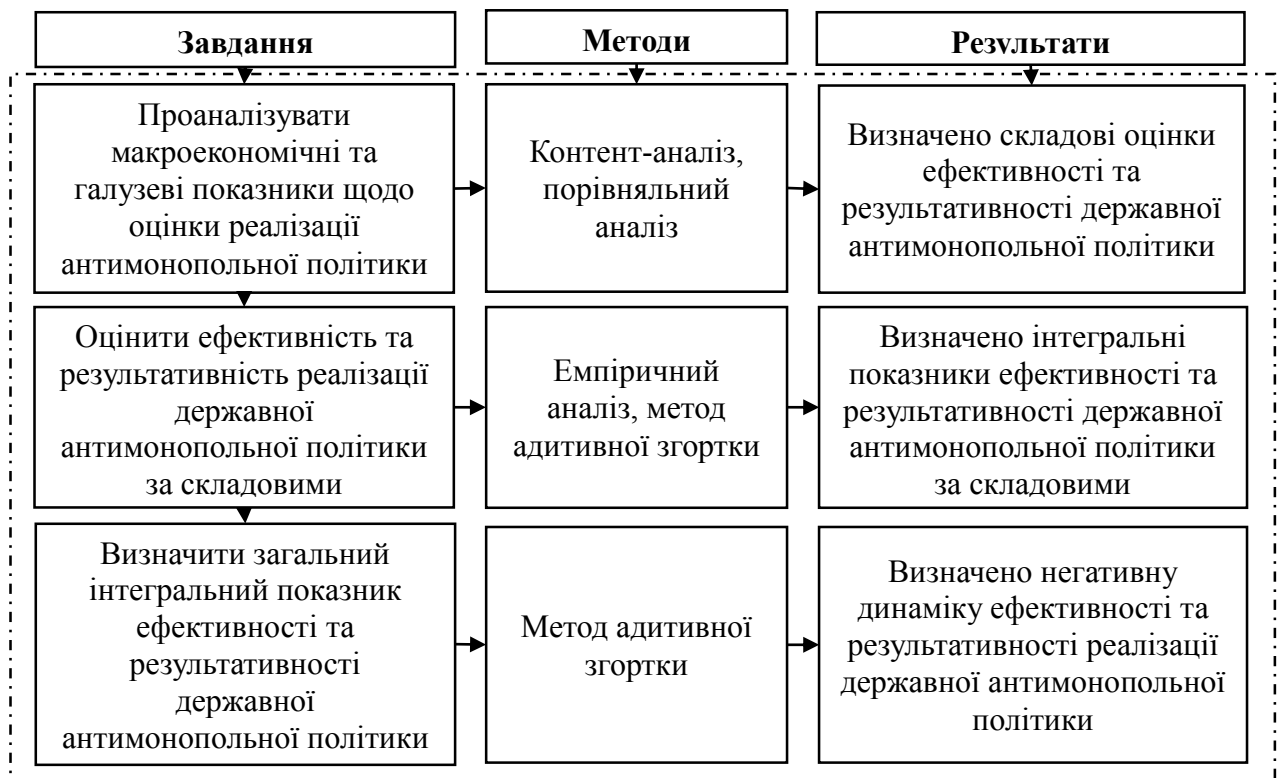

Рис. 5. Методичний підхід до оцінювання ЕіР державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку

На основі результатів аналізу макроекономічних та галузевих показників як показників оцінки реалізації державної антимонопольної політики визначено, що основними складовими такого оцінювання є соціально-економічний розвиток, функціональна результативність та функціонально-оперативна складова.

Для оцінювання ЕіР державної антимонопольної політики за складовими запропоновано інтегральні показники, які є основою для розрахунку загального інтегрального показника ЕіР державної антимонопольної політики. Результати розрахунків інтегральних показників наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Загальний інтегральний показник ЕіР державної антимонопольної політики на національних споживчих ринках за 2017-2021 рр.

Складова	Значення інтегрального показника за роками				
	2017	2018	2019	2020	2021
Функціонально-оперативна	0,84	0,93	1	1	0,85
Функціональна результативність	0,95	0,84	1	1	0,69
Соціально-економічна	1	1	0,9	0,3	0,8
Загальний інтегральний показник ЕіР	0,930	0,923	0,967	0,767	0,780

Динаміка загального інтегрального показника ЕіР державної антимонопольної політики за 2017-2021 роки свідчить про негативні тенденції ЕіР реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку.

Запропонований методичний підхід оцінювання ЕіР державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку дозволяє врахувати вплив антимонопольного регулювання економіки шляхом впровадження конкретних заходів в контексті ЕіР та дає комплексну оцінку результатів функціонування державної антимонопольної політики за складовими (соціально-економічний розвиток, функціональна результативність та функціонально-оперативна складова).

Визначено, що при реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку необхідно враховувати вплив великої кількості характеристик кожного окремого ринку в даний період часу. Запропоновано об'єднати ключові характеристики національного споживчого ринку в три площини: концентрацію ринку (X), диференціацію товарів чи послуг на ринку (Y) і наявні та доступні канали збуту на ринку (Z), що представлено у табл. 6.

Значення інтегрального показника для площини X визначається на основі результатів розрахунку ЗПКМ для конкретного споживчого ринку, для площин Y та Z – на основі результатів маркетингового дослідження даного ринку.

Обґрунтовано вибір конкретного комплексу інструментів державної антимонопольної політики відповідно до ринкової ситуації на кожному окремому ринку, який включає 27 варіантів розвитку ринкової ситуації відповідно до ключових характеристик ринку за визначеними площинами.

На основі проведеного аналізу споживчого ринку чаю України за 2017-2021 роки, визначено, що цей ринок помірно концентрований (X2) з високою диференціацією продукції (Y3) та селективним розподілом (Z2). Визначено, що диференціація ринку характеризується великою кількістю різноманітних товарів, які мають певні відмінності, проте в цілому вони достатньо схожі. Реалізація даного виду продукції відбувається через велику кількість незалежних посередників. Для споживчого ринку чаю України запропоновано комплекс інструментів державної антимонопольної політики, які доцільно використовувати при антимонопольному регулюванні саме при даній ринковій ситуації (табл. 7).

Таблиця 6

Комплексна характеристика споживчого ринку

Ум. поз.	Площина	Значення показника	Стан ринку
X1	Концентрація ринку (ЗПКМ)	>1	Висококонцентрований
X2		0.5-1	Помірно-концентрований
X3		< 0.5	Низько концентрований
Y1	Диференціація товарів та послуг на ринку	>1	Слабко диференційований ринок
Y2		0.5-1	Помірно диференційований ринок
Y3		< 0.5	Високо диференційований ринок
Z1	Наявні та доступні канали збуту на ринку	>1	Ексклюзивний розподіл
Z2		0.5-1	Селективний розподіл
Z3		< 0.5	Інтенсивний розподіл

Таблиця 7

Комплекс інструментів антимонопольного регулювання, запропонований для регулювання споживчого ринку чаю України (фрагмент)

Показники	Площини			Напрямок антимонопольного регулювання	Комплекс інструментів	Додаткові умови регулювання
	Концентрація ринку	Диференціація товарів та послуг	Наявні та доступні канали збуту			
X2 Y3 Z2 Напруженість	На ринку присутній рівень концентрації, що з одного боку не дає розвиватися конкуренції у повному обсязі, але й немає повного контролю над ринком	Велике різноманіття відносно схожих товарів / послуг	Товаровиробники реалізують значну частину своїх товарів/послуг через велику кількість посередників	Велика кількість товаровиробників в серед яких виокремлюються лідери ринку. На ринку виготовляються велика кількість різноманітних товарів, що реалізуються через велику кількість посередників	Квоти	Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот (щорічно)
						Підприємства контролюють частки ринку: CR1>35, CR2>50, CR3>70, CR4>80, CR5>85
						Прибуток підприємств перевищує норму рентабельності відповідно до розрахунків державної фіскальної служби України
						Товаровиробники вперше вступають на ринок
					Податки (Прогресивна податкова ставка відповідно до прибутків підприємств)	Сезонний характер кредитування
					Умови кредитування	У разі злиття відбувається порушення неперервності коефіцієнта Лінда
					Заборона на злиття та ведення сумісної діяльності	

Таким чином, за результатами проведеного дослідження визначено, що споживчий ринок чаю України є помірно концентрованим з напруженістю, тому для державного антимонопольного регулювання цього ринку доцільно використовувати такий комплекс інструментів: квотування виробництва, експорту, імпорту товарів на ринок; встановлення прогресивної ставки оподаткування, а також корегування податкової ставки відповідно до частки ринку кожного з його учасників; надання кредитування для товаровиробників, які вперше вступають на ринок, а також сезоне кредитування товаровиробників відповідно до потреб ринку; додаткові обмеження злиття та поглинань для підприємств.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої науково-прикладної проблеми, що полягає у обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо формування та розвитку державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку. Отримані наукові результати сприятимуть підвищенню ефективному розвитку державної антимонопольної політики України.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки та рекомендації:

1. Визначено сутність державної антимонопольної політики як однієї із ключових складових економічної політики держави, яка тісно пов'язана з іншими складовими економічної політики держави, що створює ефект синергії. Державна антимонопольна політика забезпечує розвиток ринкових відносин, запобігає розвитку монополізму та сприяє розвитку конкурентного середовища в країні. Вона тісно пов'язана з іншими складовими економічної політики держави і, головним чином, спрямована на досягнення цілей, поставлених державою у певний період часу. Антимонопольне регулювання ринку відбувається шляхом реалізації комплексу інструментів державної антимонопольної політики. А реалізація державної антимонопольної політики ґрунтується на використанні комплексу інструментів державної антимонопольної політики разом з інструментами інших складових державного антимонопольного регулювання.

2. Запропоновано методичний підхід до визначення зведеного показника концентрації і монополізації для споживчих ринків на основі комплексного використання різних методичних підходів до оцінки концентрації і монополізації ринку, що дозволяє оцінити стан конкретного споживчого ринку. Даний методичний підхід немає протиріч інтерпретації результатів оцінки концентрації і монополізації та обмежень градації меж обраних показників концентрації і монополізації. Результати оцінки концентрації та монополізації конкретного споживчого ринку дозволяють запропонувати конкретний комплекс інструментів (обмежуючі, стримуючі та стимулюючі інструменти) державної антимонопольної політики в залежності від економічної політики держави. Результати оцінки концентрації та монополізації споживчого ринку чаю України за 2017-2021 роки виявили, що цей ринок є помірно концентрованим.

3. Запропоновано механізм формування та розвитку державної антимонопольної політики, який враховує інституціональні особливості формування та розвитку кожного окремого ринку, а саме ролі та функції, які відіграють усі учасники ринку, базується на співвідношенні інтересів суспільства і учасників ринку та узгоджує інтереси учасників ринку з інтересами суспільства. Інтереси суспільства направлені на захист інтересів більшої кількості учасників ринку, а кожен з учасників ринку намагається отримати переваги над іншими, не зважаючи на їхні потреби, тому виникає конфлікт інтересів, який узгоджується в запропонованому механізмі. Крім того, враховано, що саме учасники ринку більш чітко і гнучко реагують на зміни, що відбуваються на ринку в порівнянні з державою, та вирішують проблеми розвитку кожного окремого ринку. Саме тому крім державних органів влади, що обмежені нормативно-правовими актами, механізм антимонопольної політики включає в себе саморегулюючі організації, які окрім нормативно-правового впливу використовують неформальний, незадокументований вплив, що обумовлює доцільність створення саморегулюючих організацій на кожному окремому ринку.

4. Сформовано методичний підхід до оцінювання ефективності і результативності реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку, який враховує взаємозв'язок окремих складових ефективності та результативності: соціально-економічна складова, функціональної результативності та функціонально-оперативної складової державної антимонопольної політики. Цей підхід дозволяє провести комплексний аналіз функціонування державної антимонопольної політики. Для реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку необхідно враховувати ключові характеристики цього ринку за площинами: концентрація ринку, диференціація товарів чи послуг на ринку і наявні та доступні канали збуту на ринку. За результатами аналізу споживчого ринку чаю України за 2017-2021 роки, визначено, що цей ринок помірно концентрований з високою диференціацією продукції та селективним розподілом каналів збуту. Тому для споживчого ринку чаю України запропоновано комплекс інструментів державної антимонопольної політики, який доцільно використовувати при антимонопольному регулюванні саме при даній ринковій ситуації.

5. Відповідно до ринкової ситуації, що складається на кожному окремому ринку, обґрунтовується конкретний комплекс інструментів державної антимонопольної політики. Так, для споживчого ринку чаю України який є помірно концентрованим з напруженістю для державного антимонопольного регулювання ринку рекомендовано такий комплекс інструментів: квотування виробництва, експорту, імпорту товарів на ринку; встановлення прогресивної ставки оподаткування, а також корегування податкової ставки відповідно до частки ринку кожного з його учасників; надання кредитування для товаровиробників, які вперше вступають на ринок, а також сезону кредитування товаровиробників відповідно до потреб ринку; додаткові обмеження злиття та поглинань для підприємств.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Кирилюк А. О. Державне регулювання монополізованих ринків України. *Бізнес Інформ*. 2014. № 11. С. 30–35. (0,33 ум.-друк арк.).

2. Кирилюк А. О. Методика оцінки рівня концентрації та монополізації економіки. *Економіка та суспільство*. 2016. № 3. С. 66–72. (0,24 ум.-друк арк.).

3. Кирилюк А. О. Антимонопольна політика в системі державного регулювання економіки. *Управління розвитком: збірник наукових праць Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця* 2015. № 3. (181) С. 24-29. (0,28 ум.-друк арк.).

4. Кирилюк А. О. Каркальова П. І. Державна підтримка розвитку антимонопольних саморегулюючих організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 5. С. 20-24. (0,32/0,16 ум.-друк арк.).

Особистий внесок автора: обґрунтовано доцільність використання інструментів саморегулювання при державному регулюванні ринкових відносин.

5. Кирилюк А. О., Шрам П. І. Методичне забезпечення комплексного оцінювання ринкової конкурентної ситуації. *Управління розвитком. збірник наукових праць Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця* 2016. № 4. (186) С. 123–131. (0,28/0,14 ум.-друк арк.).

Особистий внесок автора: визначено інструменти оцінки рівня концентрації та монополізації ринків, їх переваги та недоліки та особливості застосування

6. Кирилюк А. О., Шрам П. І. Оцінка ефективності та результативності державного регулювання процесів ринкової концентрації та корпоративної інтеграції. *Управління розвитком. збірник наукових праць Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця* 2018. № 2. (192) С. 15–20. (0,28/0,14 ум.-друк арк.).

Особистий внесок автора: визначено, що ефективність та результативність державної антимонопольної політики визначається відповідно до реалізації антимонопольного та конкурентного регулювання.

7. Попов О.Є., Кирилюк А.О. Інституціональні засади антимонопольного регулювання та забезпечення підприємницької конкурентоспроможності на міжнародних та національних товарних ринках. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. №11 (269). С.74-84 (0,28/0,14 ум.-друк арк.).

Особистий внесок автора: обґрунтовано методичний підхід щодо оцінювання ефективності реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку, що базується на основі врахування параметрів узгодженого впливу соціально-економічного розвитку, функціональній результативності та оперативній результативності антимонопольної політики

8. Немашкало К. Р., Кирилюк А. О. Формування механізму державної антимонопольної політики на національних споживчих ринках. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. № 4. С. 313 – 317. (0,34/0,17 ум.-друк арк.).

Особистий внесок автора: теоретичне обґрунтування підходу щодо структуризації механізму державного антимонопольного регулювання, що на відміну

від існуючих враховує окремі інституціональні особливості, а саме ролі, які відіграють усі учасники ринку при його функціонуванні та розвитку.

Публікації у науково-метричних виданнях інших держав

9. Kyrylyuk A.O. Confectionery industry of Ukraine and prospects in entering the European markets. *Central European Journal for science and research* 2014 NR 2 (4) pp. 84-87 (0,20 ум.-друк. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

10. Кирилюк А.О. Інструментальне забезпечення антимонопольного регулювання економіки. *Міжнародна науково-практична конференція «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики»* (Харків 18-19 листопада, 2015 рік). Харків, Україна: Лібуркіна Л. М., 2015 С. 350-354 (0,20 ум.-друк. арк.).

11. Кирилюк А. О. Особливості оцінки ефективності та результативності державної антимонопольної політики. *VII Міжнародна науково-практична конференція “GLOBAL SCIENCE: PROSPECTS AND INNOVATIONS”* (Ліверпуль 1-3 березня, 2024 рік). Ліверпуль, Великобританія: Cognum Publishing House. 2024 с. 592-596 (0,20 ум.-друк. арк.).

12. Кирилюк А. О. Визначення особливостей підходів щодо формування та розвитку державної антимонопольної політики. *I міжнародна науково-практична конференція “Perspectives of contemporary science: theory and practice”*. (Львів 4-6 березня, 2024 рік). Львів, Україна: SPC “Sci-conf.com.ua” 2024 с. 701-705 (0,20 ум.-друк. арк.).

13. Кирилюк А.О. Можливості використання недержавного впливу при формуванні та розвитку державної антимонопольної політики. *X Міжнародна науково-практична конференція «Modern research in science and education»* (Чикаго 29-31 травня 2024 рік). Чикаго, США: WoScience Publisher,. 2024. С.917-921 (0,20 ум.-друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Кирилюк А.О. Формування державної антимонопольної політики в сфері регулювання конкуренції на національному споживчому ринку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, 2024.

Дисертація присвячена розвитку теоретичних, методичних і прикладних засад формування та розвитку державної антимонопольної політики в сфері регулювання конкуренції.

Визначено, що державна антимонопольна політика посідає ключове місце в державному регулюванні економіки, оскільки вона тісно пов'язана з іншими

складовими економічної політики держави та направлена на формування конкурентного середовища, що забезпечує функціонування економіки. Реалізація державної антимонопольної політики відбувається за допомогою комплексу обмежуючих, стримуючих і стимулюючих інструментів. Запропоновано методичний підхід до визначення зведеного показника концентрації і монополізації для споживчого ринку, що дозволяє оцінити стан ринку, а отримані результати оцінки концентрації і монополізації споживчого ринку дають змогу запропонувати конкретний комплекс обмежуючих, стримуючих і стимулюючих інструментів державної антимонопольної політики для корегування ринкової ситуації в залежності від економічної політики держави. Запропоновано удосконалення механізму формування та розвитку державної антимонопольної політики, що враховує інституціональні особливості формування та розвитку ринків, а саме ролі та функції, які відіграють усі учасники ринку, та враховує взаємозв'язки та взаємозалежність між учасниками ринку, зокрема, з органами державного регулювання та саморегулювання. Запропоновано методичний підхід до оцінювання ефективності і результативності державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку, що дозволяє врахувати вплив антимонопольного регулювання економіки у вигляді результатів впровадження конкретних заходів в контексті ефективності і результативності державної антимонопольної політики і дає комплексну оцінку результатів функціонування державної антимонопольної політики за складовими (соціально-економічний розвиток, функціональна результативність та функціонально-оперативна складова). Визначено, що при реалізації державної антимонопольної політики на національному споживчому ринку необхідно враховувати наступні комплексні характеристики національного споживчого ринку: концентрацію ринку, диференціацію товарів чи послуг на ринку та наявні та доступні канали збуту на ринку.

Ключові слова: державна антимонопольна політика, економічна політика держави, антимонопольне регулювання, державне регулювання, концентрація, монополізація, інструменти антимонопольного регулювання, механізм антимонопольної політики, національний споживчий ринок.

SUMMARY

Kyrylyuk A.O. Formation of state antimonopoly policy in the field of regulation of competition in the national consumer market. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.03 economics and management of the national economy. Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2024.

The thesis is devoted to the development of theoretical, methodical and applied principles of formation and development of state antimonopoly policy.

It is determined that the state antimonopoly policy occupies a key place in the state regulation of the economy, as it is closely related to other components of the state's economic policy and is aimed at the formation of a competitive environment that ensures

the functioning of the economy. The implementation of the state antimonopoly policy takes place with the help of a complex of restrictive, restraining and stimulating instruments. The proposed methodical approach to the determination of the combined indicator of concentration and monopolization for the consumer market, which allows to assess the state of the market, and the obtained results of the assessment of concentration and monopolization of the consumer market make it possible to propose a specific set of restrictive, restraining and stimulating instruments of the state antimonopoly policy for correcting the market situation depending on economic policy of the state. It is proposed to improve the mechanism of formation and development of the state antimonopoly policy, which takes into account the institutional features of the formation and development of markets, namely the roles and functions played by all market participants, and takes into account the interrelationships and interdependence between market participants, in particular, with the bodies of state regulation and self-regulation. A methodical approach to evaluating the efficiency and effectiveness of the state antimonopoly policy on the national consumer market is proposed, which allows taking into account the impact of antimonopoly regulation of the economy in the form of the results of the implementation of specific measures in the context of the efficiency and effectiveness of the state antimonopoly policy and gives a comprehensive assessment of the results of the functioning of the state antimonopoly policy by components (social economic development, functional effectiveness and functional-operational component). It is determined that when implementing state antimonopoly policy on the national consumer market, the following complex characteristics of the national consumer market must be taken into account: market concentration, differentiation of goods or services on the market, and available and accessible sales channels on the market.

Key words: state antimonopoly policy, economic policy of the state, antimonopoly regulation, state regulation, concentration, monopolization, instruments of antimonopoly regulation, mechanism of antimonopoly policy, national consumer market.

КИРИЛЮК АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

**ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В
СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ
СПОЖИВЧОМУ РИНКУ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 1.9. Тир. 150 прим. Зам. № 000-11.

Підписано до друку 30.08.2024. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Часенко О.В.
61022, м. Харків, пр-т Незалежності 7, т. 063 451 73 58